

O'ZBEKISTON TURIZM SANOATIDAGI MUVAFFAQIYATNI BAHOLASH KO'RSATKICHLARINI ISHLAB CHIQUISH MEKANIZMLARI

Esonboyev Baxodir Bakir o'g'li

O'zbekiston Xalqaro Islomshunoslik akademiyasi,

Islom iqtisodiyoti va moliyasi, ziyorat turizmi kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: bakhodiresonboyev2909@gmail.com

ORCID: 0009-0001-8988-9808

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 24-iyun 2025-yil Tasdiqlandi: 26-iyun 2025-yil Jurnal soni: 16-B Maqola raqami: 46 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v16i.1334 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS Turizm sanoati, muvaffaqiyat ko'rsatkichlari, turizm statistikasi, baholash mexanizmlari, strategik rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, barqaror turizm.	Ushbu maqolada O'zbekiston iqtisodiyotining strategik tarmog'iga aylanib borayotgan turizm sanoatining samaradorligini baholashda qo'llaniladigan an'anaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunga qadar soha muvaffaqiyati asosan miqdoriy ko'rsatkichlar ya'ni turistlar oqimi bilan o'lchanib kelmoqda, biroq iqtisodiy sifat va barqaror rivojlanish darajasini aks ettiruvchi kompleks indikatorlar tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bundan kelib chiqib, turizm industriyasining muvaffaqiyatini baholashda "Ko'p o'lchamli baholash mexanizmi" taklif etiladi. Mazkur mexanizm o'z ichiga iqtisodiy multiplikator samarasi, hududiy infratuzilmaning yuklanish indeksi, xizmatlar eksportining diversifikatsiyasi hamda raqamli transformatsiyaning turizm mahsuloti tannaxriga ta'sirini baholashni oladi. Ushbu tadqiqot natijalari turizm sanoatidagi muvaffaqiyatni baholashda davlat siyosatini shakllantirish va investitsiya dasturlarini rejalashtirishda nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kirish. Zamonaviy globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida turizm industriyasi nafaqat xizmat ko'rsatish sohasining tarkibiy qismi, balki milliy iqtisodiyotlarning barqarorligini ta'minlovchi, eksport salohiyatini yuqori darajada diversifikatsiya qiluvchi va hududiy mutanosiblikni yuzaga keltiruvchi strategik drayverga aylandi. ¹ O'zbekiston Respublikasining so'nggi yillardagi iqtisodiy islohotlar kun tartibida turizm sohasini iqtisodiyotning "lokomotivi" sifatida rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilangan bo'lib, bu borada viza rejimining liberalashtirilishi, turistik infratuzilmaning modernizatsiyalashuvi va xalqaro brendning shakllantirilishi bo'yicha keng ko'lami ishlar amalga oshirilmoqda. ² Biroq, sohada kuzatilayotgan miqdoriy o'sish sur'atlari, xususan, sayyohlar oqimining keskin ortishi har doim ham iqtisodiy sifat va samaradorlik ko'rsatkichlarining ijobiy dinamikasi bilan hamohang kechmayotganligi mazkur yo'nalishda ilmiy-metodologik izlanishlar olib borish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Hozirgi kunga qadar turizm sanoatidagi muvaffaqiyatni baholashda asosan ekstensiv ko'rsatkichlar – kelayotgan xorijiy sayyohlar soni va ko'rsatilgan xizmatlarning umumiy hajmi kabi an'anaviy yondashuvlar ustunlik qilmoqda. Vaholanki, zamonaviy iqtisodiy tahlil usullari turizm muvaffaqiyatini faqatgina statistik oqim bilan emas, balki "har bir sayyohning o'rtacha xarajati", "bir kechalik yashashdan tushgan sof daromad" (RevPAR), "turizm multiplikatori samarasi" hamda "destinatsiyalarning ekologik va infratuzilmaviy yuklanish darajasi" kabi murakkab indikatorlar orqali o'lchashni taqozo etmoqda. O'zbekistonda ushbu ko'rsatkichlarni tizimli hisoblash va ularni davlat investitsiya siyosati bilan integratsiya qilish mexanizmlarining mukammal emasligi, ko'p hollarda sohadagi real holatni baholashda nomutanosibliklarni yuzaga keltirmoqda. Bu esa turizm industriyasining muvaffaqiyatini baholashda faqat miqdoriy emas, balki qiymatga yo'naltirilgan va barqaror rivojlanish prinsiplariga asoslangan ko'p o'lchamli mexanizmlarni ishlab chiqishning dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqot doirasida turizm sanoati samaradorligini baholashning xalqaro standartlari tahlil qilinib, milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari, raqamlashtirish darajasi va infratuzilmaviy salohiyatini hisobga oluvchi integrallashgan indikatorlar tizimini yaratish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekistonning turizm sektori va uning tarkibiy infratuzilmasi olingan bo'lib, asosiy maqsad – sohadagi yutuqlarni aniq iqtisodiy modellari

asosida baholash va davlat strategik qarorlarini shakllantirish uchun ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Turizm industriyasining iqtisodiy samaradorligini baholash va uning ijtimoiy-iqtisodiy tizimga ta'sirini tahlil qilish masalalari zamonaviy iqtisodiyot fanining murakkab yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Xalqaro miqyosda turizm iqtisodiyotining nazariy-metodologik asoslari Maykl Porter, Duglas Frextling ³, Rixard Butler va Norbert Vanhove kabi olimlarning tadqiqotlarida keng yoritilgan. Xususan, M. Porter o'zining raqobatbardoshlik nazariyasida turizm destinatsiyalarining muvaffaqiyatini faqat tabiiy resurslar bilan emas, balki innovatsion infratuzilmaviy klasterlarning o'zaro integratsiyalashuvi bilan bog'laydi. ⁴ Uning fikricha, turizm klasterlari ixtisoslashgan xizmatlar sifatini oshirish orqali tarmoqning yalpi samaradorligini ta'minlaydi. Taniqli iqtisodchi D. Frextling turizmning iqtisodiy ta'sirini o'lchashda faqatgina to'g'ridan-to'g'ri tushumlarga tayanmaslikni, balki "Turizm sun'iy yo'ldosh hisoblari" (TSA) tizimi orqali bilvosita va induksiylangan samaralarni (multiplikativ effekt) hisobga olish zarurligini ilmiy asoslab bergan. Bu yondashuv turizmga kiritilgan investitsiyaning turdosh tarmoqlar (transport, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sanoati) rivojiga qo'shayotgan hissasini baholash imkonini beradi. Shuningdek, R. Butler destinatsiyaning hayotiy sikli modelida muvaffaqiyat ko'rsatkichlarini vaqt omili va ekologik sig'im bilan aloqadorlikda ko'rib chiqadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan N. To'xlijev va T. Abdullaeva O'zbekiston sharoitida turizm xizmatlari bozorini shakllantirishning institutsional asoslari va marketing strategiyalarini tadqiq etishgan. ⁵ Ularning ishlarida turizm salohiyatini baholashda hududiy o'ziga xosliklar va tarixiy-madaniy meros obyektlarining iqtisodiy aylanmadagi o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotchi I.S. Tuxfatullin turizm boshqaruvini takomillashtirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini ilgari surgan bo'lsa, B. Safarov turizm sohasini ekonometrik modellashirish va prognozlashtirish metodologiyasini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan. ⁶

Biroq, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm infratuzilmasining raqobatbardoshligini va muvaffaqiyatini baholashda "Ko'p o'lchamli baholash mexanizmi" dan foydalanish, xususan, raqamli transformatsiya indeksini iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan integratsiyalash masalalari hali yetarli darajada kompleks o'rganilmagan. Ushbu bo'shliqni to'ldirish mazkur maqolaning asosiy tadqiqot obyekti belgilaydi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.

² O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri).

³ Frechtling, D.C. (2012). The Economic Impact of Tourism: Overview and Concepts. Routledge.

⁴ Porter, M.E. (1998). On Competition. Harvard Business Review Book.

⁵ Tuxlijev N., Abdullayeva T. (2020). Turizm iqtisodiyoti va menejmenti. Darslik. Toshkent.

⁶ Safarov B.S. (2022). Turizm sohasini ekonometrik modellashirishning nazariy va uslubiy asoslari. Monografiya.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda O'zbekiston turizm sanoatidagi muvaffaqiyatni baholash uchun tizimli tahlil va qiyosiy-mantiqiy yondashuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida an'anaviy statistik ma'lumotlarni sifat ko'rsatkichlari bilan sintez qilishga qaratilgan "Ko'p o'lchamli baholash mexanizmi" tanlab olindi. Ushbu mexanizm sohani baholashda uchta asosiy yo'nalishni qamrab oladi.

Birinchi yo'nalishda ekonometrik tahlil va multiplikativ samaradorlik metodidan foydalanildi. Bunda turizm sanoatining faqatgina bevosita daromadlari masalan, mehmonxona tushumlari emas, balki uning turdosh tarmoqlarga – transport, umumiy ovqatlanish, milliy hunarmandchilik va xizmat ko'rsatish sohaslariga o'rtasidagi bilvosita ta'siri tahlil qilindi. Bu metod turizmga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiyotdagi "zanjir reaksiyasi"ni aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchi metodologik bosqichda barqaror rivojlanish va infratuzilmaviy sig'im (Carrying Capacity) tahlili qo'llanildi.⁷ Mazkur metod yordamida turistik maskanlarning jismoniy infratuzilmasi ya'ni yo'llar, mehmonxonalar, axborot markazlari kelayotgan turistlar oqimiga qanchalik javob bera olishi o'rganildi. Bu yerda muvaffaqiyat ko'rsatkichi sifatida obyektlarning soni emas, balki ularning sifat darajasi va turistlarning mamnunlik koeffitsiyenti asosiy mezon qilib olindi.

Uchinchi yo'nalishda raqamli transformatsiyani baholash metodikasi ishlab chiqildi. Bunda turizm sanoatining muvaffaqiyati sohaning raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuv darajasi bilan o'lchanadi. Metodologiya doirasida onlayn xizmatlarning ommabopligi, elektron to'lov tizimlarining qamrovi va turistik ma'lumotlarning raqamli ochiqligi kabi indikatorlar tizimlashtirildi.

Tadqiqotning empirik bazasini shakllantirishda O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va Turizm qo'mitasining rasmiy hisobotlari, shuningdek, xalqaro reyting agentliklarining dinamik ko'rsatkichlari qiyosiy tahlil qilindi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda mantiqiy guruhlash va ekspert baholash metodlaridan foydalanildi, bu esa olingan natijalarning xolisligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi. Mazkur metodologik yondashuv turizm sohasidagi o'sishni nafaqat raqamlarda, balki iqtisodiy sifat o'zgarishlarida ko'rish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari. O'zbekiston turizm sanoatidagi muvaffaqiyat ko'rsatkichlarini kompleks tahlil qilish natijasida sohada miqdoriy o'sishdan sifat bosqichiga o'tish tendensiyasi aniqlandi. Tadqiqot doirasida o'tkazilgan hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda turizmning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi nafaqat sayyohlar oqimi hisobiga, balki xizmatlar ko'lamining kengayishi va raqamli infratuzilmaning rivojlanishi evaziga barqaror o'sib bormoqda.

O'tkazilgan tahlillar natijasida turizm sanoatidagi muvaffaqiyatni baholashning an'anaviy va innovatsion – ko'p o'lchamli ko'rsatkichlari o'rtasidagi tafovutlar quyidagi jadvalda tizimlashtirildi:

1-jadval. O'zbekiston turizm sanoati muvaffaqiyatini baholash indikatorlarining qiyosiy tahlili (2019-2024 yy. tendensiyalari asosida)⁸

Baholash yo'nalishlari	An'anaviy ko'rsatkichlar	Innovatsion ko'p o'lchamli	Ijoiy natija/Samara
Iqtisodiy ta'sir	Kelgan sayyohlar soni (mln kishi)	Bir sayyohning o'rtacha xarajati va multiplikativ	Turdosh tarmoqlarda daromadning 2,3 barobar
Infratuzilma	Mehmonxonalar va yotoq o'rinlari soni	Infratuzilmaning yuklanish indeksi va xizmat sifati	Mavsumiy darajasining pasayishi va xizmatlar
Texnologik daraja	Turistik agentliklar soni	Raqamli transformatsiya indeksi (onlayn bronlash, e-booking)	Tranzaksiya xarajatlarining 30% gacha qisqarishi
Barqarorlik	Umumiy turistik tushum hajmi	Har bir xodimga to'g'ri keladigan samaradorlik (KPI)	Sohada yangi yuqori malakali ish o'rinlari yaratilishi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatib turibdiki, infratuzilmaning raqamli tayyorgarlik darajasi oshishi turistik mahsulotlarning jozibadorligini 18-20% ga oshirgan. Shuningdek, turizm klasterlari doirasida multiplikativ samara koeffitsiyenti o'rtacha 1,8 ga teng

ekanligi aniqlandi, bu esa turizmga kiritilgan har bir so'm investitsiya boshqa tarmoqlarda qo'shimcha daromad yaratayotganini anglatadi. Ushbu natijalar turizm siyosatini rejalashtirishda faqat oqimga emas, balki iqtisodiy samaradorlik va raqamli integratsiyaga urg'u berish zarurligini ilmiy jihatdan isbotlaydi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston turizm sanoatida miqdoriy ko'rsatkichlardan sifat ko'rsatkichlariga o'tish jarayoni iqtisodiy barqarorlikning asosiy shartidir. Tadqiqotda taklif etilgan "Ko'p o'lchamli baholash mexanizmi" orqali olingan natijalar bir qator muhim ilmiy va amaliy xulosalarni muhokama qilishga imkon beradi.

Birinchi, iqtisodiy multiplikator samarasi tahlili shuni ko'rsatdiki, turizm iqtisodiy faqatgina valyuta tushumi manbai emas, balki hududiy iqtisodiyotni harakatlantiruvchi kuchdir. O'zbekistonda turizm klasterlarining shakllanishi masalan, Samarqand va Buxoro turistik zonalarida transport, hunarmandchilik va oziq-ovqat sanoatida bandlik darajasini bevosita oshirmoqda. Biroq, tahlillar shuni ko'rsatadiki, multiplikativ samara koeffitsiyenti hali jahonning yetakchi turistik mamlakatlaridagi (Turkiya yoki Ispaniyada bu ko'rsatkich ikki baravargacha yetadi) darajaga yetmagan. Bu nomutanosiblik mahalliy mahsulotlar va xizmatlarning turizm zanjiridagi ulushi hali ham to'liq emasligidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, infratuzilmaviy yuklanish indeksi bo'yicha olingan natijalar turistik markazlarda "tadbirkorlik konsentratsiyasi" muammosini ochib berdi. Muvaffaqiyatni faqat mehmonxonalar soni bilan o'lchash, infratuzilmaning (yo'l, suv, energiya ta'minoti) mavsumiy o'sishlarga bardosh bera olish qobiliyatini hisobga olmaydi. Muhokama jarayonida aniqlandiki, hududiy infratuzilmani innovatsion boshqarish orqali turizm mavsumiyligini kamaytirish va "past mavsum" davrida ham barqaror daromadni ta'minlash imkoniyatlari mavjud. Bu, ayniqsa, ekoturizm va agroturizm kabi yangi yo'nalishlarni an'anaviy infratuzilmaga integratsiya qilishni talab etadi.

Uchinchidan, raqamli transformatsiya masalasini muhokama qilar ekanimiz, raqamli texnologiyalar faqatgina "qulaylik" vositasi emas, balki turizm mahsuloti tannaxrini tushiruvchi iqtisodiy omil ekanligi ma'lum bo'ldi. Raqamli platformalar orqali vositachilar xarajatlarining qisqarishi natijasida turistik mahsulot raqobatbardoshligi oshadi. O'zbekistonda "Smart Tourism" elementlarining joriy etilishi, xususan, onlayn navigatsiya va integratsiyalashgan to'lov tizimlari turistlarning mamnunlik darajasini 20-25% ga oshirayotgani kuzatildi.⁹

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muvaffaqiyatni baholashda "har bir turistga to'g'ri keladigan o'rtacha xarajat" ko'rsatkichi eng muhim strategik indikator bo'lishi kerak. Faqat sayyohlar sonini oshirishga intilish resurslarning tezroq yemirilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, O'zbekiston turizm sanoati uchun "yuqori qiymatli va kam ta'sirli" modelini qo'llash va uning muvaffaqiyatini aynan shu prizmadan baholash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston turizm sanoatidagi muvaffaqiyatni baholash mexanizmlarini tadqiq etish natijasida olingan nazariy va amaliy xulosalar shuni ko'rsatadiki, soha rivojini faqatgina miqdoriy o'sish sur'atlari bilan baholash iqtisodiy jihatdan yetarli emas. Tadqiqot doirasida ilgari surilgan "Ko'p o'lchamli baholash mexanizmi" turizmning milliy iqtisodiyotga ta'sirini yanada chuqurroq va xolisona tahlil qilish imkonini beradi.

Olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Iqtisodiy sifat ustuvorligi: Turizmning muvaffaqiyati kelgan sayyohlar soni bilan emas, balki ularning iqtisodiyotda qoldirgan sof foydasi va multiplikativ samarasi bilan o'lchanishi lozim. Tahlillar O'zbekistonda ushbu ko'rsatkichni oshirish uchun turistik xizmatlar zanjirida mahalliy mahsulotlar ulushini ko'paytirish zarurligini ko'rsatdi.

2. Infratuzilmaviy barqarorlik: Turizm infratuzilmasini rivojlantirishda "yuklanish indeksi"ni hisobga olish, resurslarning (tabiiy, madaniy, texnik) yemirilishini oldini oladi va xizmat ko'rsatish sifatining pasaymasligini ta'minlaydi.

3. Raqamli integratsiya: Raqamli transformatsiya turizm mahsulotining raqobatbardoshligini oshiruvchi asosiy omildir. Raqamli indikatorlarning baholash tizimiga kiritilishi sohaning shaffofligini va investitsion jozibadorligini oshiradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi: Milliy statistik tizimni takomillashtirish: Turizm sohasida

⁷ Vanhove, N. (2017). The Economics of Tourism Destinations: Theory and Practice. Elsevier.

⁸ O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Turizm sohasining asosiy ko'rsatkichlari (2019-2024 yy. hisobotlari).

⁹ O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Turizm sohasining asosiy ko'rsatkichlari (2019-2024 yy. hisobotlari).

“Turizm sun’iy yo’ldosh hisoblari” (TSA) tizimini to’liq joriy etish va baholash metodikasiga “har bir turistning o’rtacha xarajati” indikatorini asosiy KPI sifatida kiritish, sanoatni raqamlashtirishni rag’batlantirish: Turistik korxonalarning raqamli tayyorgarlik darajasini oshirish uchun imtiyozli kreditlash va texnologik grantlar tizimini yo’lga qo’yish,

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida"gi PF-60-son Farmoni.
2. O’zbekiston Respublikasining "Turizm to’g’risida"gi Qonuni (yangi tahriri).
3. UNWTO (2024). World Tourism Barometer and Statistical Annex, Volume 22.
4. World Economic Forum (2024). Travel & Tourism Development Index 2024: Restoring Momentum.
5. Porter, M.E. (1998). On Competition. Harvard Business Review Book.
6. Frechtling, D.C. (2012). The Economic Impact of Tourism: Overview and Concepts. Routledge.

hududiy muvozanatni saqlash: Turistik oqimni faqat an’anaviy markazlarga (Samarqand, Buxoro, Xiva) emas, balki yuqori multiplikativ salohiyatga ega bo’lgan ekoturistik va agroturistik hududlarga yo’naltirish orqali “infratuzilmaviy bosimni kamaytirish”.

7. Butler, R.W. (2006). The Tourism Area Life Cycle: Applications and Modifications. Channel View Publications.
8. Tuxliyev N., Abdullayeva T. (2020). Turizm iqtisodiyoti va menejmenti. Darslik. Toshkent.
9. Safarov B.S. (2022). Turizm sohasini ekonometrik modellashtirishning nazariy va uslubiy asoslari. Monografiya.
10. Aliyeva M.T. (2021). O’zbekistonda turizm xizmatlari bozorini rivojlantirish strategiyalari. Ilmiy maqola.
11. Vanhove, N. (2017). The Economics of Tourism Destinations: Theory and Practice. Elsevier.
12. O’zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Turizm sohasining asosiy ko’rsatkichlari (2019-2024 yy. hisobotlari).